

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ НА ПОЧАТКУ СЛУЖБИ В ЛАВАХ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE PERSONALITY OF A SERVICEMAN IN THE BEGINNING OF SERVICE IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE

Публікація буде корисною для військових керівників і фахівців напряму морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України. Основний зміст статті становить теоретичний аналіз наукових праць вітчизняних і зарубіжних науковців, роботи яких спрямовані на вивчення характеру людини, адаптації до умов професійної діяльності й функціонування людини у великій і малій соціальних групах. Сучасні геополітичні зміни у світі та стрімкий розвиток військово-промислового комплексу зумовлюють перехід до нових критеріїв управління, зокрема, і в Україні. Базовими моделями прийнято вважати стандарти країн-учасниць військово-політичного альянсу НАТО. Науковцями приділяється значна увага психологічній реабілітації військовослужбовців і їхній соціальній адаптації при поверненні з району ведення бойових дій чи при звільненні з військової служби в запас, але недостатність уваги до проблем соціально-професійної адаптації після вступу на військову службу зумовила актуальність наукової публікації.

У межах статті обґрунтовується значущість використання сучасних підходів до роботи з особовим складом, розкривається зміст поняття морально-психологічного забезпечення в Повітряних Силах Збройних Сил України й розглядається психологічна характеристика особистості як засіб прогнозування поведінки військовослужбовців у їхній службовій діяльності та при функціонуванні у військовій соціальній групі (відділення, взвод, рота тощо). Разом із тим психологічна характеристика особистості людини є засобом поглибленого вивчення індивідуальності військовослужбовця з метою покращення його первинної адаптації у військових підрозділах.

Також розкривається значення морального й психологічного аспектів бойового забезпечення військ, висвітлюються види адаптації людини до професійної діяльності та їх коротка характеристика, окреслюється питання професійної деформації людини у зв'язку з акцентуацією окремих рис характеру.

Автор робить висновок про необхідність комплексного вивчення психологічних характеристик особистості військовослужбовця в процесі його діяльності й підкреслює абстрактність певних понять, які не підлягають емпіричним дослідженням, що зумовлює потребу звернення до методу інтроспекції.

Ключові слова: морально-психологічне забезпечення, НАТО, колективна безпека, військовослужбовець, психологічна характе-

ристика особистості військовослужбовця, акцентуація, соціальна група, HR-спеціалісти.

The publication will be useful for military leaders and specialists in the field of moral and psychological support of the Armed Forces of Ukraine. The main content of the article is a theoretical analysis of scientific works of domestic and foreign scientists whose work was aimed at studying the character of man, adaptation to the conditions of professional activity and human functioning in large and small social groups. Modern geopolitical changes in the world and the rapid development of the military-industrial complex determine the transition to new criteria of governance, including in Ukraine. The basic models are considered to be the standards of the countries participating in the NATO military-political alliance. Scholars pay considerable attention to the psychological rehabilitation of servicemen and their social adaptation when returning from the area of hostilities or discharge from military service in reserve, but the lack of attention to the problems of socio-professional adaptation after enlistment in military service has led to the relevance of scientific publications.

The article substantiates the importance of using modern approaches to work with personnel, reveals the meaning of the concept of moral and psychological support in the Air Force of the Armed Forces of Ukraine and considers the psychological characteristics of the individual as a means of predicting the behavior of servicemen in their service activities, functioning in a military social group (department, platoon, company, etc.). At the same time, the psychological characteristics of a person's personality are a means of in-depth study of a serviceman's individuality in order to improve his initial adaptation in military units.

Also, the importance of moral and psychological aspects of combat support of troops is revealed, the types of human adaptation to professional activity and their brief characteristics are covered, the issue of professional deformation of a person in connection with accentuation of certain character traits is outlined.

The author concludes that it is necessary to comprehensively study the psychological characteristics of the serviceman's personality in the process of his activity and emphasizes the abstractness of certain concepts that are not subject to empirical research, which leads to resort to the method of introspection.

Key words: moral and psychological support, NATO, collective security, serviceman, psychological characteristics of the personality of a serviceman, accentuation, social group, HR specialists.

УДК 159.923:155.2
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.19.29>

Окороков Р.С.
аспірант кафедри психології
Донбаський державний педагогічний
університет

Постановка проблеми. Формування та підтримання належного морально-психологічного стану (далі – МПС) військовослужбовців є основним завданням органів морально-психологічного забезпечення й запорукою успішного виконання завдань за призначенням військовими. Саме тому, сучасність вимагає використовувати нові підходи і стандарти країн-членів НАТО, які базуються на принципах демократії, свободи особистості й верховенства права [9].

Проблема адаптації військовослужбовців до діяльності в особливих умовах є однією з найбільш актуальних, які вивчаються в сучасній військовій педагогіці та психології. Це пов'язано з тим, що її вирішення може значно спростити проходження військової служби, вплинути на якість виконання завдань і зменшити плинність кадрів. Умовою успішного проходження військової служби є стійка адаптація особистості до її умов проходження. Адаптація військових до їхньої професійної діяльності успішно впливає на якість цієї діяльності, психологічний комфорт, адекватну поведінку, оптимальну взаємодію з військовим колективом. Адаптація до військової служби характеризується двома відносно самостійними процесами: спочатку проходження в колективі у навчальних групах (первинна адаптація), а потім у колективі військових частин, у які військовослужбовці направляються після закінчення курсу базової підготовки (вторинна адаптація). Протягом протікання первинної і вторинної адаптації встановлюється низка послідовних стадій: орієнтовна, критична, завершальна [7, с. 150].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням адаптації приділяється значна увага як у цивільній, так і у військовій сферах діяльності (С.О. Казьмірчук, О.Ю. Торіцин, В.М. Серватюк, А.І. Лижин, Д.К. Юсупов та ін.). На думку HR-спеціалістів, своєчасна й усебічна адаптація дає змогу зменшити плинність кадрів, відповідно уникнути додаткових затрат на пошук і навчання нових кадрів. Дослідження показують, що більшість робітників, яким довелося звільнитися з їхнього місця роботи майже відразу, не змогли адаптуватися до умов праці та звикнути до колективу (А.С. Федорова, К.М. Бухаріна, А.А. Корівін та ін.). Ключем до розв'язання проблеми адаптації стає пізнання психологічних властивостей людини (А.Г. Макалов, Г.М. Андреева, А.Є. Лічко, Ю.В. Кузьменко та ін.). Водночас дослідники зіштовхуються з поняттями професійної деформації та акцентуації (К. Леонард, П.Б. Ганнушкін, Е.І. Михлюк).

Позаблоковий статус нашої держави, задекларований на початку її незалежності, виявся недовірливим у протистоянні за відстоювання власних територій в умовах анексії

Криму та прихованої військової інтервенції в східних регіонах, що є також тимчасово окупованими територіями. Події 2014 року залишили Україну наодинці зі своїми внутрішніми проблемами, що згодом змусило керівництво держави переглянути зовнішньополітичний курс країни щодо членства в асоціації європейських держав і зближення з НАТО. Головним військово-політичним принципом організації НАТО є система колективної безпеки всіх країн-учасників блоку. З початком воєнних дій на Донбасі Україна довела, що готова та може зробити внесок у колективну безпеку, тим більше що сьогодні Україну розглядають як «опору і генератор стабільності й безпеки в Європі». Щоб довести своє право на набуття членства в ЄС і НАТО, потрібно виконати низку політичних і юридичних перетворень, які мають бути спрямовані на зміну геополітичної ситуації. Зближення з НАТО й декларований курс на інтеграцію в євроатлантичний простір мають спиратися на принципово нову модель суспільно-політичного розвитку. У військовій і політичній сферах це означає перебудову стратегічного мислення, не сумісну зі старими радянськими стереотипами в підходах до управління країною і світоглядних цінностей. На шляху цього досить тривалого процесу Україна постійно підтверджує її спроможність надавати певні військові ресурси для виконання завдань, які постають перед Альянсом, зокрема проведення миротворчих і гуманітарних операцій під проводом НАТО, а також проведення спільних міждержавних навчань, що зумовлює трансформування системи морально-психологічного забезпечення, тим більше що Україна має досвід ведення бойових дій не тільки як миротворця в складі міжнародних миротворчих контингентів, а й на території власної держави, стримуючи агресію Російської Федерації на своїх східних кордонах [1, с. 2; 10].

Разом із тим сучасне збройне протистояння на сході нашої держави не має характеру відкритих бойових дій і, по суті, є неоголошеною війною. Досвід проведення антитерористичної операції, яка згодом змінила свій формат на операцію об'єднаних сил, виявляє те, що українська армія зразка 2014 року не була готова до ведення гібридної війни. Також робота за напрямом морально-психологічного забезпечення (далі – МПЗ) не була адаптована до такого роду збройного протистояння й була обмежена керівними документами старого радянського зразка. Здійснення заходів МПЗ проводилося не на належному рівні відповідно до умов, що склалися та зумовлювати реалізацію принципів цього забезпечення в хаотичному порядку [2, с. 8; 11].

Постановка завдання. Головною метою статті є розкриття проблематики створення

нових підходів у системі роботи напряму МПЗ у Збройних Силах України й удосконалення вже наявних для уніфікації методик роботи з особовим складом військових підрозділів для постійного психологічного супроводу військовослужбовців. Поступовий відхід від радянського минулого та зближення із західними партнерами зумовлюють прийняття для України натівських стандартів, що базуються на відповідних принципах, відмінних від чинних у Збройних Силах нашої країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. МПЗ зараховують до одного з видів бойового забезпечення, що нормативно закріплено в низці керівних документів. Тому заходи за визначеним напрямом мають проводитися активно, безперервно та цілеспрямовано. У зв'язку з цим у Повітряних Силах Збройних Сил України активно застосовують систему морально-психологічного впливу на особовий склад, яка поєднала в собі основні вимоги керівних документів щодо формування у військовослужбовців національно-патріотичних переконань, забезпечення їхньої моральної стійкості до негативного інформаційно-психологічного впливу та підтримання психологічної готовності військовослужбовців до виконання завдань за призначенням [1, с. 5].

Для розкриття сутності МПЗ необхідно розглянути окремо сутність «морального» і «психічного». Аналізуючи саме слово «мораль», бачимо, що воно набуло свого значення в етиці, філософії та психофізіології. Вона є універсальною в усі часи для всіх народів і буде різнитися лише залежно від менталітету нації. Мораль виступає в ролі суспільної свідомості, яка виконує функцію регулювання поведінки людини в усіх без винятку сферах її суспільного існування. Водночас через те що мораль є теоретичною абстракцією, її не можна виділити емпірично [5, с. 63].

Інший компонентний складник МПЗ – психологічне забезпечення, передбачає комплекс цілеспрямованих заходів щодо формування, підтримання й поновлення в особового

складу військ (сил) морально-психологічного стану, необхідних морально-бойових якостей, психологічної готовності до виконання поставлених завдань у будь-яких умовах обстановки, зниження психогенних утрат і збереження психологічного здоров'я військовослужбовців [2, с. 8].

Психологічний аспект супроводжує військовослужбовця протягом усього його періоду служби – з моменту відбору кандидатом на військову службу й до звільнення в запас (див. рис. 1).

Гіпотеза полягає в тому, що розкриття індивідуальних психологічних властивостей людини спроможне сформулювати максимально широке бачення на процес адаптації військовослужбовця у військовій соціальній групі (відділення, взвод, рота тощо), спрогнозувати його дії та реакції в складних умовах тактичної обстановки [6, с. 10].

Кожен новоприбулий військовослужбовець переживає відчуття стресу на собі. Адаптація сповільнюється через страх здійснити помилку при виконанні поставлених завдань, через непорозуміння зі співслужбовцями або начальником. Щоб викликати зворотній процес, необхідно створити спеціальний метод чи програму, що має базуватися на інноваційних інструментах.

У соціальній психології немає чітких критеріїв диференціації груп. Вони можуть поділятися за національною належністю, кількістю членів, релігійними переконаннями, гендером, сферою професійною діяльності тощо. Військові підрозділи також визначаються як соціальні групи, що мають свої правила. У процесі адаптації військовослужбовця до нового оточення відбувається двосторонній процес: змінюється не лише особистість, а й середовище під впливом людини. Отже, соціальну адаптацію прийнято вважати процесом пристосування індивідів (чи груп) до нових умов і видів діяльності, пов'язаних зі зміною їхнього соціального становища. Мається на увазі пристосування новачка до наявних міжособистіс-

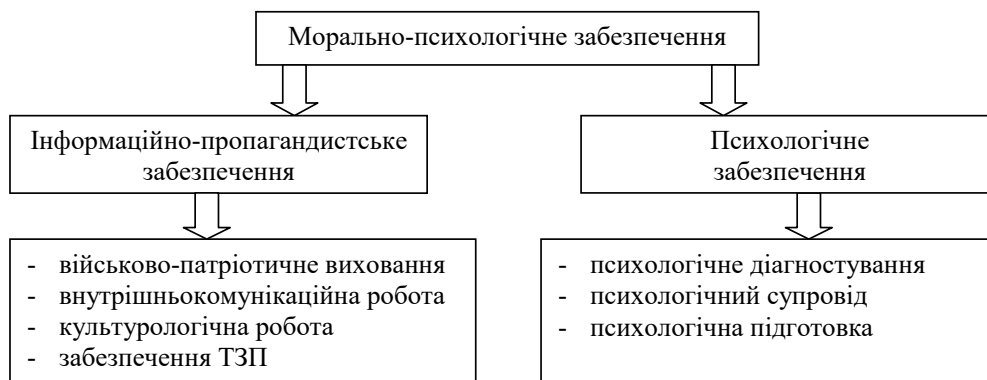

Рис. 1. Загальна структура МПЗ

них відносин у підрозділі (колективі), норм, зразків, цінностей, традицій, відображених через матеріальні й духовні компоненти. Разом із тим соціальна адаптація може розглядатися з погляду різного ступеня пристосованості. Соціолог Я. Щепанський пояснює такі основні стадії пристосованості:

- псевдоадаптація – індивід знає, як має діяти в новому середовищі, як поводитися, однак внутрішньо не визнає цього, дотримуючись правил свого попереднього середовища;
- повне пристосування або асиміляція – індивід, потрапляючи в нове середовище, повністю відмовляється від попередніх зразків і цінностей і приймає нові.

Зазвичай оптимальний період адаптації до нової сфери діяльності триває від 2 до 8 тижнів, але відомі випадки, коли цей процес розтягувався майже до одного року. Така різниця в тривалості процесу адаптації, з одного боку, пояснюється індивідуальними психологічними особливостями притаманними людині, наприклад, характером, а з іншого – зовнішніми факторами: робочим навантаженням та ефективністю застосування методів адаптації в конкретній соціальній групі [8].

Найбільш поширена диференціація видів адаптації включає два види (див. рис. 2).

Побічним ефектом повної адаптації є професійна акцентуація.

Професійна акцентуація – це надмірна вираженість одних якостей та атрофування інших якостей, що негативно позначається на діяльності й поведінці людини. Це виникає в процесі успішного виконання діяльності, що визначає групу професійно важливих якостей, використовуваних роками, і групу професійно небажаних якостей, які пригнічуються [3].

Серед психологічних властивостей найчастіше виділяють темперамент, характер,

потреби та мотиви, таланти, стійке ставлення до себе, оточення, світу. Поняття властивості психіки поряд з її станом і процесами використовують для психологічного опису проявів внутрішньої душевної реальності особи.

Досвід свідчить, що кожна людина індивідуальна, саме завдяки індивідуальності відкривається своєрідність особистості, її здібності в бажаній сфері діяльності. Для більш достовірної оцінки якостей особистості доцільно вивчити її психологічні характеристики, які поділяються на дві групи компонентів:

1. Базові властивості:
  - темперамент;
  - характер;
  - здібності.
2. Програмуючі властивості (динамічні характеристики психіки):
  - направленість;
  - інтелектуальність;
  - емоційність;
  - вольові якості;
  - уміння спілкуватися;
  - самооцінка;
  - рівень самоконтролю;
  - здатність до колективної діяльності.

Базовий складник психологічної характеристики особи привертає найбільшу при тривалому вивченні людини для прогнозування її поведінки увагу.

Темперамент визначає стиль поведінки людини, способи, яким людина користується для організації своєї діяльності. Тому при вивченні рис темпераменту зусилля повинні бути спрямовані не на їх зміни, а на пізнання особливостей темпераменту для визначення роду діяльності людини. За темпераментом люди діляться на чотири групи: сангвініки, холеріки, флегматики й меланхоліки.

Рис. 2. Основні види адаптації

Групи характеру

I група (виявляється в діяльності людини та поведінці)	II група (виявляється в пізнавальній, емоційній і вольовій сферах)
працьовитість – лінь самовпевненість – самокритичність відповідальність – несумлінність переконання – безпринципність	кмітливність – кволість вразливість – стійкість рішучість – нерішучість

Характер проявляється у вигляді порівняно стійких психологічних властивостей особистості, що зумовлюють типові для неї способи поведінки. Рисами характеру стають тільки стійкі особливості поведінки людини. Вони умовно поділяються на дві групи (див. таблицю 1).

Характер людини може змінюватися протягом життя залежно від середовища діяльності й віку. Це спонукає зробити висновок, що через характер можна змінювати ставлення військовослужбовців до їхніх посадових обов’язків і, відповідно, підвищити продуктивність праці.

Так, С.Л. Рубінштейн у роботах відзначав, що характерологічні властивості не тільки проявляються, а й формуються у вчинках людини. Разом із тим він пояснює, що мотиви зумовлюють риси характеру, а характер – мотиви (див. рис. 3).

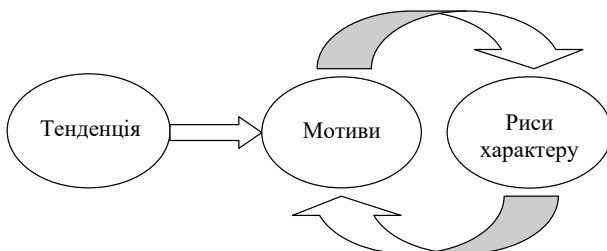

Рис. 3. Взаємозалежність рис характеру й мотивів

Здібності в психології розглядається як продукт діяльності психіки. Кращий варіант, коли є здібності до будь-якої сфери діяльності й інтерес цим займатися. Розуміння своїх здібностей допомагає при самореалізації [12].

Висновки з проведеного дослідження. Формування єдиних вимог до МПЗ Збройних Сил України дає можливість практично об’єднати цілі, завдання командирів, штабів та органів виховної роботи на всіх етапах бойової діяльності військовослужбовців [4, с. 213].

Актуальність проблеми адаптації полягає в зацікавленості збереження й поліпшення психічного та фізичного здоров’я військовослужбовця й набуває ключового теоретичного і практичного значення.

Для повноти реалізації процесу адаптації мають бути зовнішні (спільна діяльність з гру-

пою і її здатність до зустрічної адаптації з особистістю) і внутрішні (установки, життєві цілі, орієнтири) умови.

Людина з негативними рисами характеру (підвищена зарозумілість, зарозумілість, хвастощі) важко вживається в колективі та створює в ньому конфліктні ситуації. Небажана й інша крайність у характері людини – недооцінка своїх достоїнств, боязкість у висловленні своїх позицій, у відстоюванні своїх поглядів.

Вивчення психологічної характеристики особистості військовослужбовців на початковому етапі адаптації дає змогу глибше зрозуміти людину, розгледіти її індивідуальність. З’являється можливість виявити набір звичок, які для військового можуть бути шкідливими й навпаки. Визначення ставлення до різних ситуацій і цілей у житті допоможе спрогнозувати поведінку людини в напруженій обстановці й міжособистісні відносини в колективі, уміння працювати і знаходити спільну мову.

Дослідження окремих психофізіологічних показників не дає виважену оцінку та прогнозування професійної ефективності військовослужбовця. Аналіз соціально-психологічних особливостей особистості військовослужбовця має базуватись на основі всієї сукупності його індивідуальних характеристик, результатів психологічної діагностики, моніторингу поточних психологічних станів.

Сучасні дослідження психологічних властивостей, їх результати визначають як умоглядні, суб’єктивні та ненадійні. Це пояснюється не лише використанням суб’єктивних методик (тести, спостереження), а й природою мінливості психіки, через що не знайдено кращого способу її безпосереднього вивчення, ніж споглядання-інтроспекції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Система роботи керівного складу військових частин щодо морально-психологічного впливу на особовий склад Повітряних Сил Збройних Сил України : методичний посібник, затв. наказом ТВО Командувача Повітряних Сил Збройних Сил України від 24.07.2020. Київ, 2020. С. 27.
2. Доктрина «Морально-психологічне забезпечення військ (Сил) в об’єднаних операціях», затв. Начальником Генерального штабу Збройних Сил України від 27 жовтня 2020 р. *Головне управління морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України*. 2020. С. 23.

3. Аналітичний погляд на проблему формування професійно обумовлених акцентуацій характеру особистості. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2011. Вип. 9. С. 199–206.

4. Мосов С.П. Вимоги до системи морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України. *Вісник НУОУ*. 2012. № 1 (26). С. 209–213.

5. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України : підручник / В.І. Алещенко та ін. Київ, 2012. 683 с.

6. Психологічне вивчення особового складу Збройних Сил України : методичний посібник / О.М. Кокун та ін. ; за ред. М.В. Герасименко. Київ, 2019. 288 с.

7. Психология и педагогика. Военная психология : учебник для вузов / за ред. А.Г. Маклакова. Питер : Питер, 2005. 464 с.

8. Адаптация персонала: на заметку HR-менеджерам. *Гид потребителя/Деловой мир* : веб-сайт. URL: <https://www.kp.ru/guide/adaptatsija-personala.html> (дата звернення: 21.11.2020).

9. Принципи НАТО і система морально-психологічного забезпечення армії. До чого це? *Петр и Мазела* : веб-сайт. URL: https://petrimazepa.com/ukprincipi_nato_i_sistema_moralno_psikhologichnogo_zabezpechennya_armii_do_chogo_se (дата звернення: 10.11.2020).

10. Пріоритети України в процесі набуття членства в НАТО на перспективу. *Международные отношения* : веб-сайт. URL: <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/international-relations/19398> (дата звернення: 14.11.2020).

11. Розвиток особливого партнерства України з НАТО. *Україна – НАТО* : веб-сайт. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-nato/rozvitok-osoblivogo-partnerstva-ukrayini-z-nato> (дата звернення: 14.11.2020).

12. Что такое психологический портрет личности. *Центр медицинских инноваций* : веб-сайт. URL: <https://medcenter37.ru/psikhologicheskiiy-portret> (дата звернення: 24.11.2020).